

Klasyczna, głęboko zanurzona. O improwizacji inaczej (cz. 8) Klasycyzm (2a). Systematycznie fantazjując

Krzysztof Cyran

Jeden z najważniejszych tekstów o improwizacji wyszedł spod pióra osoby, którą na pierwszy rzut oka podejrzewalibyśmy o to jako ostatnią. Carl Czerny, bo o nim mowa, dorobił się w historii muzyki wizerunku autora śmiertelnie nudnych ćwiczeń fortepianowych. Wizerunku, dodajmy, krzywdzącego, gdyż oprócz stworzenia niezwykle skutecznej metody pedagogicznej, był znakomitym wykonawcą i kompozytorem, uczył się u samego Beethovena, a jego wychowankiem był między innymi Franciszek Liszt.

W 1829 roku Czerny opublikował *Systematische Anleitung zum Fantasieren auf dem Pianoforte* – co dziś prawdopodobnie przetłumaczyliśmy raczej banalnie jako „Podręcznik improwizacji fortepianowej”. Bardziej dosłownie można by oddać to jako „Wprowadzenie do wykonywania fantazji na fortepianie”; jednak w istocie, lekko naginając treść, ale zachowując ducha oryginału, można by sobie pozwolić nawet na paradoks: „Systematyczne wprowadzenie do fantazjowania na fortepianie”. Tak właśnie: systematyczne wprowadzenie do fantazjowania – oto, czego potrzebujemy do zrozumienia improwizacji XIX-wiecznej.

Traktat przedstawia niezwykle użyteczne opisy najważniejszych jej rodzajów. Najtrudniejszą ze sztuk, powiada autor, była **improwizacja na jeden temat** – własny bądź podany przez publiczność. Jednakże, jak twierdził: „można ją wykonać w sposób jednocześnie ciekawy i uporządkowany poprzez połączenie wielu stylów w jednej fantazji (np. ‘Allegro’, ‘Adagio lub Andantino’, ‘fugowany’, ‘modulacyjny’, ‘żwawe rondo’), unikając wszakże wiecznego, męczącego, ciągłego powtarzania tematu we wszystkich oktawach i irracjonalnego wędrowania tam i z powrotem po wszystkich tonacjach”¹.

Nieco łatwiejsza w ocenie Czernego była **swobodna fantazja** na wiele tematów (*freier Fantasie*). Pierwszy z nich musiał być szczególnie atrakcyjny, gdyż stanowił podstawę („filar”) całej konstrukcji, a zatem miał powracać często między pobocznymi tematami, a także na samym końcu. Można było ją skomponować jako **potpourri** – wiązkę popularnych melodii, zaczerpniętych często z najmodniejszych oper; Czerny dość trzeźwo określał ją jako „połączenie tematów, które publiczność i tak już lubi”. Można było też użyć tematów własnych, co nazywano wówczas *capriccio* (Czerny: „arbitralnie ustalone połą-

¹ Wszystkie cytaty z traktatu Carla Czernego w tym podrozdziale podaję za: [hasło] *Improvisation*, [w:] *New Grove Dictionary of Music and Musicians* (red. S. Sadie), New York 2001, s. 120.

czenie indywidualnych pomysłów bez wyraźnej pracy przetworzeniowej”). Poza tym cały czas w mocy pozostawał dorobek dawnych wieków – temat z wariacjami oraz improwizacje imitacyjne, najczęściej fugowane.

Odliczając ostatnią formę, charakterystyczną przede wszystkim dla instrumentów klawiszowych, mamy otwarte drzwi do skarbcza improwizacji gitarowego klasycyzmu.

Gitara na olimpie

Pierwsza połowa XIX wieku, którą bez przesady można nazwać „złotym półwieczem gitary”, była także czasem szczytowego rozkwitu improwizacji. Gitarzyści przemierzali Europę wzdłuż i wszerz, koncertowali w wielkich salach, solo i w rozmaitych konfiguracjach kameralnych. Oczywiście, najpopularniejszym instrumentem był właśnie świeżo udoskonalony przez Erarda² fortepian, umożliwiający wirtuozerię nowego typu – między innymi grę w niespotykane szybkie tempa. Oczywiście, jego wirtuozzi, zwani lwami, położyli podwaliny pod nowocześnie rozumianą karierę koncertową, a formułę recitalu solowego stworzył prawie jednoosobowo Franciszek Liszt. Oczywiście był to również czas rozkwitu operowego *bel canto* z solistami o statusie supergwiazd. Trudno nie wspomnieć też o fenomenie Nicolò Paganiniego, odkrytego budzącego dreszczyk emocji famą o konszachtach skrzypka z diabłem (którą zresztą artysta umiejętnie podsycił). Jednak na tym muzycznym olimpie gitarzyści czuli się jak u siebie (co nie będzie tak oczywiste ani 50, ani 100 lat później). Wystarczy wymienić muzyczne spotkania Maura Giulianiego z Gioacchino Rossinim (które zaowo-

² Sebastian Erard opracował system tzw. system podwójnego wymyku, popularnie zwany mechaniką angielską, który umożliwiał szybszy powrót młoteczka po uderzeniu do pozycji wyjściowej, co z kolei otworzyło drogę do szybszego wykonywania repetycji, gam i pasaży. Owocem fascynacji nowymi możliwościami instrumentu są cykle *Etюд* Chopina (opp. 10, 25) oraz Liszta (*Etюд transcendentalne*).

cować m.in. sześcioma *Rossinianami*), czy Luigiego Legnaniego z Paganinim (pod którego wpływem napisał *36 kaprysów* op. 20). Abstrahując od kontaktów towarzyskich między muzykami³, w samych partyturach możemy wyśledzić kształtowanie ówczesnej estetyki gitarowej na wzór śpiewaków, skrzypków i pianistów, a zatem na najwyższym artystycznym poziomie.

Improwizowane, choć zapisane

Przejdźmy do przykładów. *Rossiniana nr 1* e-moll op. 119 Giulianiego (1821) jest modelowym przykładem ówczesnych technik improwizacyjnych. Widać to najpierw na płaszczyźnie formy, tak różnej od wariacyjnej, a tym bardziej sonatowej. To zdecydowanie swobodna fantazja w typie potpourri. Jednak, mimo bezsprzecznie improwizacyjnego pochodzenia, nosi wyraźne ślady kształtowania formalnego, przez co odróżnia się od prostych wiązańek pieśni czy tańców znanych z muzyki ludowej. Andrzej Wendland zwraca uwagę, że wszystkie *Rossiniany* mają podobną budowę formalną: „fantazje lub potpourri rozpoczynające się introdukcją, po której następuje wariacja na tematy z oper Rossiniego, zakończone efektywnym finałem”⁴. Tabela ukazuje podstawowe rozczłonkowanie formalne:

Część, takt	Źródło – opera Rossiniego	Tonacja	Tempo i metrum
Introdukcja, t.1		e-moll	Andantino, 2/4
T1, t. 67	Otello, akt III, aria Desdemony	e-moll	[Andantino], 2/4
T2, t. 124	Włoszka w Algierze, Akt I, Cavatina Lindora	C-dur	Andante grazioso, 6/8
T3, t. 172	Włoszka w Algierze, Akt I, Duet Isabella-Taddeo	A-dur	Maestoso, C
T4, t. 218	Włoszka w Algierze, Akt II rondo Isabelli	D-dur	Moderato, C
T5, t. 232	Włoszka w Algierze, akt I, Cabaletta	D-dur	Moderato, C
T6, t. 297	Armida, akt I, duet Armida-Rinaldo	G-dur	Allegro vivace, alla breve
Koda, t. 335		G-dur	[Allegro vivace]

Wykaz tematów z oper Rossiniego zacytowanych w *Rossinianie nr 1* e-moll op.119 Mauro Giulianiego

³ Pierwsi biografowie Giulianiego pisali o istnieniu *Triumvirato musicale*, a więc tria Giuliani, Rossini, Paganini – wykonującego wspólne *divertimenti*. Jednak nie jest to fakt potwierdzony w źródłach. Andrzej Wendland przypomina natomiast, że wspomniana trójka znała się doskonale, istotnie mogła spotykać się w domu Rossiniego w Rzymie na przełomie 1820/1821, mogli również wspólnie muzykować salonowo, a na pewno tam i wtedy zrodził się pomysł napisania cyklu *Le Rossiniane*. Zob. A. Wendland, wstęp do polskiego wydania: (red. tegoż), M. Giuliani, *Le Rossiniane* opp. 119-124, PWM Kraków 1998.

⁴ A. Wendland, op. cit., s. 4.

Tematy są dobrane tak, by zapewnić różnorodność temp, tonacji i charakteru. O spójności cyklu decyduje plan tonalny całości, rozpięty na osi tonacji równoległych e-moll/G-dur, a także obramowanie cyklu introdukcją i finałem. Kształtowanie formalne wewnątrz cyklu opiera się przede wszystkim na technice wariacyjnej oraz odcinkach modulacyjnych i wirtuozowskich kadencjach.

Warto teraz przyjrzeć się rozmaitym detalom kompozytorskiego rzemiosła. Gdy przypomniemy sobie ideały estetyczne muzyki tamtego czasu, omówione pokrótce w poprzednim odcinku, naszą uwagę z pewnością zwróci „czarujący na tysiąc sposobów” II temat *Andante grazioso*⁵, pełen wzruszenia „*empfindsam*” I temat *Andantino*⁶ czy *Introdukcja* wprowadzająca intonację „burzy i naporu” (*Sturm und Drang*)⁷. Tak więc można uznać, że kompozytor za pośrednictwem melodii Rossiniego sięgnął po każdy z gatunków ekspresji muzycznej uważany wówczas za najszlachetniejszy.

Przyjrzyjmy się bliżej wspomnianemu *Grazioso* (t. 124-139), opartym na tęsknej miłosnej cavatinie tenorowej zakochanego Lindora⁸. Mówiąc swobodnie – emocjonalność dziadków (wywodząca się jeszcze ze stylu galant) została wyrażona artystycznymi środkami wnuków – rozwiniętego stylu brillante. Każda para fraz jest oparta na subtelnym kontraście – czy to kierunku melodii, czy wartości rytmicznych, czy faktury. Zmiany te wzmocnione są nagłymi zatrzymaniami narracji – pauzami, fermatami, minikadencjami *ad libitum*. Prosty „kręgosłup” harmoniczny odcinka – kadencja w tonacji C-dur oparta na funkcjach triady – zapewnia uchwytność i zrozumiałość tej dość skomplikowanej opowieści muzycznej:

Przykład 1 t. 124-131

[Ciąg dalszy artykułu w kolejnym numerze.] ■

⁵ *Andante grazioso* C-dur, takty 124-139.

⁶ Brak osobnego oznaczenia tempa, a zatem nadal obowiązuje *Andantino* z introdukcji, tonacja e-moll, t. 67-85.

⁷ *Introduzione, Andantino* e-moll, t. 1-66.

⁸ Cavatina nosi tytuł *Languir per una bella* (Tęsknota za piękną). Lindor w niewoli śpiewa o ukochanej Izabeli, tytułowej Włoszki w Algierze.